

Haris Sejdić¹
Kompanija Kotex
Tešanj
Bosana i Hercegovina

Originalan naučni rad
UDC 331.57-053(497.6)
DOI 10.7251/SOCSR1712057S
Prihvaćeno: 20.05.2016.

Preduzetnički potencijal mladih u Bosni i Hercegovini

Apstrakt

U ovom radu predstvaljena je analiza rezultata istraživanja preduzetničkog potencijala mladih u Bosni i Hercegovini, a sve u cilju da se odgovori na pitanje kakvi su potencijali, sposobnosti i spremnost mladih u BiH za razvoj preduzetništva i ostvarenje preduzetničkog poduhvata? Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 546 ispitanika starosti od 19 do 35 godina. U prvom dijelu rada pružamo prikaz literature kao i pojašnjenje nekih opštih stavova o preduzetništvu kao jednoj, danas sve važnijoj, grani ekonomije, koristeći mišljenja značajnog broja autora koji se bave istraživanjem u oblasti preduzetništva.

Ključne riječi: *mladi, preduzetništvo, preduzetnička motivacija, odnos mladih prema preduzetništvu, preduzetnički potencijal.*

Uvod

Preduzetništvo je vrlo važna obalast savremenih ekonomskih, socijalnih i kulturnih djelovanja, ponašanja i rada, pojedinaca i grupa u savremenom društvu, kao i važan elemenat ukupnih društvenih odnosa i društvene strukture svuda u svijetu, pa i u Bosni i Hercegovini. Preduzetništvo je instrument i mehanizam ekonomskog razvoja, podizanja životnog standarda, kako bogatih zemalja, tako, još više, nedovoljno razvijenih i siromašnih zemalja. Zbog toga je svako istraživanje o satnju preduzetništva u nekoj državi, veoma važan i

¹ Magistar ekonomskih nauka (oblast preduzetništvo), izvršni direktor KOTEKS Tešanj i direktor DANIAL S Tešanj, e-mail: haris@koteks.ba

koristan posao, za one koji se bave teorijom i one koji se bave praksom preduzetništva.

Prilikom postavljanja teorijskog okvira za prikupljanje podataka važnih za ovo istraživanje, uzeli smo u obzir neke opšte pojmove o preduzetništvu, ali i novija razmatranja značaja motivacije, kulture, ideja, inovacija i poduhvata za razumijevanje teorije o preduzetništvu. Mi smo, u ovom radu, ispitivali stepen zastupljenosti motiva i želje za pokretanjem preduzetništva, te preduzetnički potencijal mladih u bosanskohercegovačkom društvu. U razmatranje je uzet veliki broj faktora koji utiču na razvoj preduzetništva u jednom društvu, u šta ubrajamo kako socio-ekonomske, tako i kulturne, privredne, razvojne, individualne i slične faktore. Posebno smo ukazali na značaj preduzetničkog obrazovanja, dakle posebne edukacije u ovoj oblasti, ali i došli do saznanja o zastupljenosti i kvalitetu proučavanja preduzetništva u Bosni i Hercegovini.

Značaj razvoja preduzetničkog potencijala mladih u našem društvu je od izuzetne važnosti. Razvoj informacionih tehnologija, drugačiji, brži način života, kao i opšteprisutna ekonomska globalizacija osnovni su preduslov za promjenljivost i prilagodljivost novom svjetskom tržištu. Imajući u vidu činjenicu da su mladi posebno ugrožena socijalna kategorija sa velikom stopom nezaposlenosti, preduzetništvo daje mogućnost rješavanja ovog problema, ali i socijalne integracije ove društvene grupe i uopšte predstavlja neku vrstu pokretača socio-ekonomskog razvoja jednog društva. Preduzetništvo kao takvo posebno je privlačno za mlade s obzirom da zahtjeva fleksibilnost, inovativnost, dinamičnost kao i slične karakteristike koje posjeduju mlađe populacije stanovništva. U tom smislu, razvoj vlastitog biznisa, preduzetniku ne rješava samo problem nezaposlenosti, već donosi i određenu sociopsihološku satisfakciju koju pruža zadovoljstvo odabranim poslom, a odgovara dinamičnom, individualističkom načinu života koji je prisutan kod mladih.

1. Teorijska pozadina istraživanja

1.1. Individualne, socio-ekonomske i kulturne pretpostavke za razvoj preduzetništva

Preduzetništvo, preduzetniča energija, preduzetnički poduhvat, preduzetnička volja, preduzetnički potencijal i preduzetnička sklonost predstavljaju mehanizme i instrumente pojedinačnog i kolektivnog privrednog i ekonomskog uspjeha. Svojom kreativnošću i inovativnom težnjom, preduzetnici povećavaju konkurentnost preduzeća i drugih poslovnih subjekata tako što ot-

krivaju nove prostore na tržištu, mobilišu skrivene i neiskorištene privredne resurse, donose nova znanja i nove metode upravljanja i organizacije preduzeća.

Preduzetništvo je skup znanja, vještina, ideja i inicijativa koje posjeduje pojedinac, ali i neka grupa, kolektiv ili poslovni subjekt. "Smjelost, impuls, predosjećaj i budnost su gradivni materijal preduzetničkog uspjeha".² Preduzetnička budnost i opreznost podrazumijeva da preduzetnik otkrije nove mogućnosti, za kojima nije tragao i nije ih planirao, već su one bile u neposrednoj blizini, zanemarene, preskočene i neočekivane na tom mjestu. Ekonomisti tvrde da se preduzetnici ponašaju prema spoljašnjem dejstvu tržišta i njegove "nevidljive ruke". Tako, nekima "nepredvidive okolnosti" mogu pružiti priliku za ostvarenje velikog profita, dok drugima mogu smanjiti šanse za uspjeh. Međutim, ekonomisti zanemaruju kognitivne i psihološke sposobnosti (vjerovanje u sebe, hrabrost, unutrašnja energija) koje razlikuju pojedine preduzetnike i različito utiču na njihove odluke, poduhvate, opredjeljenja i rizike koji će (ili neće) dovesti do preduzetničkog uspjeha na tržištu. Unutrašnji "lokus kontrole je jedna od bitnih karakteristika" koje utiču na stvaranje preduzetnika.³ U savremenoj literaturi o preduzetništvu susrećemo pojam "samoeфикаsnost" (lično očekivana spremnost) kao važan elemenat preduzetničkog ponašanja. Bandura smatra da "snažan osjećaj lične efikasnosti je od vitalnog značaja za spremnost preduzetnika" da se prilagodi nastalim promjenama i novim okolnostima na tržištu i u poslovanju.⁴ Preduzetnik nije jednodimenzionalno biće, nije samo *homo economicus*, usmjeren na neposrednu borbu na tržištu i maksimiziranje profita, već je to "multidimenzionalno biće puno emocija, vrijednosti, vjerovanja, obrazaca ponašanja",⁵ koji utiču na njegov preduzetnički poduhvat i preduzetnički stil i način života. Preduzetnik je istovremeno ekonomsko, socijalno i kulturno biće, koji ne želi praviti gubitke, ali često ne želi zapostaviti kreativnost, inovaciju i kulturnu dimeziju svog rada na uštrb "golog" profita.

Preduzetništvo je istovremeno, kolektivna i individualna poslovna djelatnost. Ono zavisi od ekonomskih uslova, ekonomskog, socijalnog i političkog okruženja, kao i od dobre (loše) poslovne klime na lokalnom i globalnom nivou. U slabim i nerazvijenim ekonomijama, obično je slabo i preduzetništvo, dok je u jakim i razvijenim ekonomijama, jače i preduzetništvo. Međutim,

² Israel M. Kirzner, *How Markets Work: Disequilibrium, Entrepreneurship and Discovery*, IEA Hobart Paper No. 133, London: Institute of Economic Affairs, 1997. p. 32.

³ David A. Harper, *Foundations of Entrepreneurship and Economic Development*, New York: Routledge, 2003. p. 43.

⁴ Albert Bandura, (ed.) *Self-Efficacy in Changing Societies*, New York: Cambridge University Press, 1995. p. 34.

⁵ Alex Nicholls, *Social Entrepreneurship: New Models of Sustainable Social Change*, New York: Oxford University Press, 2006. p. 40.

kod preduzetništva postoji jedna specifičnost, ono može da pokrene slabu, uspavanu i anemičnu ekonomiju neke zemlje ili neke sredine. Kako ističe Brus Kirkhof (Bruce Kirchhoff) kad god je nastupila ekonomska kriza ili pad privredne aktivnosti, posebno u SAD, preduzetništvo je svojim idejama, kreacijama i tehnološkim inovacijama pokrenulo privredu i dovelo do novog rasta i povećanja zapošljavanja. Jednostavno, preduzetništvo je pokretalo, davalo i održavalo "dinamiku kapitalizma".⁶ Tu se misli na preduzetništvo malih kompanija ali i na preduzetničke poduhvate, inovacije i promjene u velikim kompanijama (korporacijama).

Kultura je veoma važna dimenzija, izvor i osnova, preduzetništva i preduzetnika kao aktera na poslovnom prostoru i tržišnoj areni. Mi ćemo ovdje kulturu posmatrati u tri nivoa: nacionalna, poslovna i preduzetnička kultura. Nacionalna kultura obuhvata skup vjerovanja, tradicija, ideja, vrijednosti, stila i načina života u jednom društvu ili zajednici,⁷ dok poslovna kultura obuhvata skup zajedničkih vrijednosti, stavova, rituala, navika i postupaka koje dijele članovi nekog poslovnog subjekta. Iz ovakvih zajedničkih kulturnih elemenata proizilazi, kako kažu Svenson i Roberts, šest važnih poslovnih karakteristika: strateška orijentacija; traženje prilika; traganje za resursima; kontrola i korištenje resursa; način upravljanja i poslovna politika.⁸ Preduzetnička kultura podrazumijeva sklonost ka inovacijama, kreativnom radu, stalnom traganju za novim mogućnostima, preduzimljivost, odlučnost, hrabrost i spremnost na stalne promjene. Preduzetnička kultura se naslanja (ukoričena je) na nacionalnu i poslovnu kulturu.

Preduzetnička i poslovna kultura su veoma važne, posebno danas kada se preduzetništvo i poslovanje globalizuju i preduzetnički poduhvati susreću sa različitim lokalnim i nacionalnim kulturnim obrascima. Tako su, recimo, zapadnoevropski, američki i kanadski investitori nailazili na različite probleme i prepreke prilikom investiranja ili kupovene kompanija u Češkoj, Bugarskoj, Hrvatskoj, Mađarskoj, Rumuniji i Srbiji.⁹

⁶ Bruce A. Kirchhoff, *Entrepreneurship and Dynamic Capitalism: The Economics of Business Firm Formation and Growth*, Westport, CT: Praeger Publishers, 1994.

⁷ Hofstede govori o pet dimenzija nacionalne kulture koje odlučujuće utiču na poslovnu (organizacionu) kulturu: distanca moći (niska-visoka); izbjegavanje neizvjesnosti (manje -veće); sklonost ka individualizmu ili kolektivizmu; dominacija materijalnih ili socijalnih vrijednosti; vremenska orijentacija. (Geert Hofstede, *Cultures Consequences*, Thousand Oaks: Sage Publications, 2001.

⁸ Howard H. Stevenson, Michael J. Roberts, and Irving H. Grousbeck. *New Business Ventures and the Entrepreneur*. Boston, New York: Irwin McGraw-Hill. 1994.

⁹ O tome vidjeti opširno, na bazi case study, u: János Mátyás Kovács; Violetta Zentai. *Capitalism from Outside? Economic Cultures in Eastern Europe after 1989*, Budapest: Central European University Press, 2012. Page number: 75

Na osnovu kulturnih karakteristika, možemo izdvojiti nekoliko dominantnih tipova preduzetništva: *imitativno* (uspješno koristi znanja i iskustva drugih i prenosi u svoje poduhvate); *rutinsko* (ostaje na dostignutom nivou i manje brine za inovacije); *preduzetništvo kao "kreativna destrukcija"* (Šumpe-ter) koje podrazumijeva inovacije promjene, novi kvalitet proizvodnje i organizacije preduzeća; *adaptivno* (prilagođava se nastalim uslovima) i *kreativno* (uvijek traga za novim rješenjima, promjenama i mogućnostima).

1.2. Preduzetnička edukacija

Konstatovali smo da je preduzetništvo od prvorazrednog značaja za razvoj privrede i ukupnog ekonomskog rasta neke zemlje. Da bi preduzetništvo imalo tu ulogu i bilo ključni podsticajni elemenat neke privrede, mora da ga prati kvalitetno preduzetničko obrazovanje, kako u akademskim institucijama (fakultetima i univerzitetima), tako i u istraživačkim institutima i neformalnom obrazovanju. Osnovna pitanja koja se tom prilikom postavljaju jesu: Da li je u obrazovnim institucijam dovoljno prisutno preduzetništvo kao studijski program (smjer, odsjek, samostalan fakultet)? Da li su studijski programi i predmeti savremeni, inovativni, naučno i praktično zasnovani? Kako i koliko su osposobljeni profesori i edukatori koji će te programe provoditi? Kolika je zainteresovanost mladih da pohađaju studijske programe iz preduzetništva i preduzetništvo kao pojedinačan predmet na drugim studijima?¹⁰

Kroz dobru edukaciju se mogu formirati preduzetnici koji "moraju da se bave inovacijama u neizvjesnom, konkurentskom okruženju sa nepouzdanim informacijama". U takvom dinamičnom okruženju "preduzetnici su važna destabilizujuća snaga privrede, dok je njihova druga karakteristika percepcija na osnovu koje će te promjene iskoristiti i usmjeriti tako da obezbjede poslovnu stabilnost". Ove dvije karakteristike (destabilizacija i poslovna stabilnost) preduzetnici treba da koriste istovremeno, jer "inovacija je uzrok promjene, neizvjesnost je njena posljedica, a napredak je njena nagrada".¹¹

Brus Kirkhof napominje da preduzetničko obrazovanje treba da obuhvati najmanje četiri karakteristike: prvo, programi treba da budu široki kako bi obuhvatili što više mladih, jer je teško unaprijed procijeniti ko ima poseban talenat za preduzetništvo; drugo, svako ekonomsko obrazovanje treba da

¹⁰ Calvin Kent na sličan način razmišlja o ulozi edukacije u podizanju preduzetništva, stavljajući akcenat na pitanje "da li preduzetništvo može da se uči na način koji će povećati broj aktivnih preduzetnika?". (Calvin A. Kent *Entrepreneurship Education: Current Developments, Future Directions*, New York: Quorum Books, 1990. p. 30.).

¹¹ Calvin A. Kent, *Isto*, p. 31.

obuhvati i obrazovanje iz preduzetništva; treće, razvoj preduzetničkog talenta nije moguć samo kroz ekonomsko obrazovanje i školski pristup, i četvrto, potrebno je razvijati preduzetnički talenat kroz različite oblike sticanja praktičnih preduzetničkih vještina.¹²

Preduzetničko obrazovanje treba da se fokusira na inovacije, kreativnost, maštu, ideje i preuzimanje rizika prilikom rješavanja preduzetničkih i poslovnih problema. Stalno traganje za novim rješenjima i novim izazovima predstavlja suštinu preduzetničkog poduhvata i to treba da bude podstaknuto kreativnim obrazovanjem. Preduzetničko obrazovanje "podstiče preduzetničku kulturu među studentima, njeguje preduzetnički način razmišljanja, stavove i vještine koji omogućavaju pojedincu da identifikuje nove mogućnosti"¹³, šanse i prilike za napredak posla i započinjanje novih preduzetničkih poduhvata. Preduzetničko obrazovanje ili obrazovanje za preduzetništvo treba da razvije svijest i podsticaj kod studenata i mladih ljudi da pokreću biznis kao vid samozapošljavanja, što podrazumijeva da se osposobe teorijskim pregledom i preduzetnikim vještinama kao što su izrada i ocjena biznis plana, marketing istraživanja, da shvate percepcije klijenata i kupaca, da uspostave dobru komunikaciju sa okruženjem i da zaštite životnu sredinu.¹⁴ Obrazovanje mora da prati cijelu karijeru jednog preduzetnika i da upotpunjava, dograđuje i transformiše njegove preduzetničke sposobnosti i podstiče kreativnost.

1.3. Motivacija i preduzetništvo

Pored obrazovanja, motivacija je drugi važan faktor za razvoj preduzetništva. Pod motivacijom se podrazumijeva spremnost pojedinca da uloži određeni napor kako bi postigao zadati cilj. Motivacija je povezana sa "teorijom očekivanja"¹⁵ da će pojedinac biti motivisan da stvara, kreira i radi jer očekuje da će mu to donijeti važne rezultate, uspjeh i prednost. Motivacija je energija koja usmjerava pojedinca ka onom obliku ponašanja koje će dovesti do ostva-

¹² Bruce A. Kirckhoff, *Entrepreneurship and Dynamic Capitalism: The Economics of Business Firm Formation and Growth*, Westport, CT: Praeger Publishers, 1994. p. 38.

¹³ Bakar Rosni; Islam Md. Aminul et al., *Entrepreneurship Education: Experiences in Selected Countries*, Malaysia: International Education Studies, January 2015.

¹⁴ Zanimljiv pregled vještina i praktičnih detalja u neposrednoj preduzetničkoj edukaciji daje Ahmad na primjeru preduzetničke edukacije u Maleziji. Vidjeti u: Syed Zamberi Ahmad, (2013) "The need for inclusion of entrepreneurship education in Malaysia lower and higher learning institutions", *Education + Training*, 2013. Vol. 55 Iss: 2, pp.191 - 203.

¹⁵ Dan K.Hsu, Rachel S. Shinnar and Benjamin C. Powell, *Expectancy Theory and Entrepreneurial Motivation: A Longitudinal Examination of the Role of Entrepreneurship Education*, *Journal of Business and Entrepreneurship*, 2014. p. 124.

renja cilja. Motivacija ima unutrašnje pokretače (uspjeh, postignuće, nagrade) i spoljašnje pokretače (takmičenje, uticaj i ugled u društvu).¹⁶

U smislu preduzetništva, motivacija znači da će pojedinac biti "motivisan da uloži napor za pokretanje nekog posla, ako očekuje da će mu taj posao donijeti više novca, socijalnu promociju i ugled u njegovoj/njenoj sredini".¹⁷ Pojedince motivišu i visoka životna očekivanja i podstiču ih da se uključe u preduzetnički poduhvat. De Klerk (De Clercq) ističe da su preduzetnici koji vjeruju u svoje sposobnosti znatno motivisaniji da ulože napor da postignu određene ciljeve (donesu važnu odluku, pokrenu posao, ostvare zacrtane ciljeve)¹⁸ od onih preduzetnika koji djeluju rutinski i spontano.

1.4. Inovativno preduzetništvo

Preduzetništvo i preduzetnički poduhvat najbolje uspijevaju ako su praćeni inovacijama i inovativnim aktivnostima pojedinaca, grupa i timova. Inovacija je poseban instrument preduzetništva, "sredstvo pomoću kojeg se koristi promjena kao prilika za drugačijim poslom ili uslugom".¹⁹ Preduzetnici stalno tragaju za promjenama koje će donijeti poboljšanje u poslovanju, a promjene su dvostruko važne za inovacije: prvo, inovacije su uslov promjena i drugo, promjene su izvor za nove inovacije. Inovacije su posrednici između resursa i ostvarenog bogatstva. Inovacije su, takođe, preduslov opstanka preduzeća na tržištu i njegove uspješne borbe sa konkurentima, kao i argument privlačnosti kod kupaca i klijenata. Inovacija je "stvaranje boljih proizvoda ili efikasnih procesa, usluga, tehnologija i ideja koje su prihvaćene od strane tržišta, vlada i društva".²⁰ Naučnici smatraju da inovacije doprinose uspjehu preduzeća na internacionalnom tržištu, kao i boljem pristupu finansijskim subjektima i resursima.

Kako je istakao Piter Draker, inovacija nije privilegija samo tehničkih, proizvodnih ili ekonomskih struktura i djelatnosti, već je inovacija karakte-

¹⁶ Matthew R. Marvel, Abbie Griffin, Abbie et. al., *Examining the Technical Corporate Entrepreneurs' Motivation: Voices from the Field*, Entrepreneurship: Theory and Practice, September 2007.

¹⁷ Isto, p. 125.

¹⁸ De Dirk de Clercq, Teresa V. Menzies, et al. *Explaining nascent entrepreneurs' goal commitment: An exploratory study*. Journal of Small Business and Entrepreneurship, 2009, 22(2), 130.

¹⁹ Peter F. Drucker, *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*, New York: Harper & Row, 1985. p. 19.

²⁰ Yu Xiaoyu, Si Steven, *Innovation, Internationalization and Entrepreneurship: A New Venture Research Perspective*. Innovation: Management, Policy & Practice. Volume: 14. Issue: 4, December 1, 2012. p. 525

ristična i za društveni prostor, kao što je predstavljala pojava novina, televizije, osiguranja ili kredita u bankarskom poslovanju. Draker govori o sedam izvora inovativnog preduzetništva: nesklad, nepodudarnost između onoga što jeste i onoga što bi trebalo biti; razvoj potreba ("potreba je majka izuma"); promjene u industriji i tržišnim strukturama; demografske promjene; promjene u percepciji posla i stanja ("čša do pola puna ili polu prazna čša"); nova znanja; i na kraju kao sedmi izvor je "sjajna ideja".²¹

Inovativno preduzetništvo je pandan ili suprotnost replikativnom preduzetništvu koje se ponavlja i održava na dostignutom nivou, koje je rutinsko i sporo. Neki autori samtraju da inovativno preduzetništvo pripada malim i srednjim preduzećima, jer one koriste dinamiku, novost i rizik, dok replikativno preduzetništvo karakteriše velike kompanije jer one cijene poizdanost i jednostavnost.²² Šein definiše preduzetništvo sa stanovišta inovativnosti kao "aktivnost koja uključuje otkrivanje, procjenu i korištenje mogućnosti da se uvede nova roba ili usluga" ili da se drugačije organizuje nastup na tržištu, da se organizuje proces i koriste sirovine "kroz napor koji nije ranije postojao", a sve na osnovu procjene da postoje "mogućnostu u kojima će se resursi pretvoriti u profitabilan posao".²³

Ovde je potrebno istaći odnos između kreativnosti i inovacija. Kreativnost je energija preduzetništva koja podrazumijeva znanje, kreativno razmišljanje i motivaciju, ali bez inovacije ona ostaje samo kao mogućnost ili pretpostavka. Dakle, inovacija je realizovana kreativnost, kreativna ideja pretvorena u proizvod, uslugu, organizaciju, promjenu ili novi postupak. "Kreativnost je ideja koja se javila, dok je inovacija uspješno realizovana ideja" o potpuno novom proizvodu, usluzi, organizaciji i poslovnom postupku.²⁴

Inovacije i inovativno preduzetništvo su posebno važni preduslovi za mlade preduzetnike i mlade ljude koji se zapošljavaju u kompanijama ili žele da pokrenu vlastiti biznis kao oblik samozapošljavanja.

²¹ Peter F. Drucker, *Isto*, pp. 57-133.

²² William J. Baumol, *The Microtheory of Innovative Entrepreneurship*, Princeton, NY: Princeton University Press, 2010.

²³ Scott Andrew Shane, *A General Theory of Entrepreneurship. The Individual-Opportunity Nexus*. Cheltenham: Edward Elgar. 2003. p.10, 11.

²⁴ Vimala Veeraraghavan, *Entrepreneurship and Innovation*. Asia-Pacific Business Review. Volume: 5. Issue: 1, January-March 2009. p. 16.

2. Metodološki pristup

2.1. Predmet istraživanja, cilj i hipoteze

Predmet empirijskog istraživanja u ovom naučnom radu je postavljen kroz pitanje: *koliki je potencijal mladih u BiH za razvoj preduzetništva?* Odnosno, imaju li mladi u BiH potencijal za otpočinjanje i razvoj vlastitog preduzetništva?

Cilj istraživanja je da se opišu i istaknu potencijal, sposobnosti i spremnost mladih u BiH za razvoj preduzetništva i ostvarenje preduzetničkog poduhvata.

Hipoteze

H1: Postoji izražena sklonost mladih u BiH da razvijaju preduzetništvo i preduzetničku kulturu.

H2: Mladi u BiH nisu dovoljno osposobljeni za preduzetništvo.

H3: Mladi u BiH posjeduju solidnu motivaciju za pokretanje vlastitog biznisa.

H4: Mladi su u stanju da uoče prepreke koje sprječavaju razvoj preduzetništva u BiH.

2.2. Karakteristike uzorka

Istraživanje stavova i osnovnih saznanja o preduzetništvu, kao i njegovom razvoju, te spremnosti mladih u bosanskohercegovačkom društvu na usvajanje, zastupljenost i primjenjivanje preduzetničke kulture sprovedeno je putem anketnog Upitnika na ukupnom uzorku od 546 ispitanika. Ispitanici su anketirani na cjelokupnoj teritoriji Bosne i Hercegovine uključujući velike gradove, male gradove (do 50 000 stanovnika), te prigradska i seoska područja.

Statističkom analizom i obradom podataka dobijeni su relevantni podaci ciljanog istraživanja. Do podataka važnih za ovaj naučni rad došli smo putem empirijskog istraživanja koje je vršeno na području Bosne i Hercegovine tokom marta i aprila 2016. godine, na uzorku od 546 ispitanika starosne dobi između 19 i 35 godina, od čega su 55,1% žene, a 44,9% muškarci. Kada govorimo o starosnoj dobi, ispitanici su podijeljeni u tri starosne grupe i to: 19-25

godina (grupa mladih koja je uglavnom uključivala one koji još su još uvijek u nekoj fazi školovanja, te uključuje relativno mali procenat onih koji imaju vlastiti biznisi i/ili teže tome); 26-30 godina (starosna grupa koja uključuje broj pojedinaca koji relativno podjednako imaju i/ili teže započinjanju vlastitog biznisa i onih koji nemaju preduzetničke sklonosti); 31-35 godina (grupa mladih koja procentualno ima najveći broj ispitanika koji već imaju sopstveni biznis, preduzetničke sklonosti i/ili teže istom).

Uzorak ovog istraživanja obuhvatao je mlade ljude sa cjelokupne teritorije Bosne i Hercegovine od čega njih 41% živi u velikim gradovima, 35,9% u malim gradovima (do 50 000 stanovnika); te isti procenat osoba koje žive u prigradskim i seoskim sredinama - po 11,5%, što ovom uzorku, kao i cjelokupnom istraživanju pruža potrebnu reprezentativnost. Izbor ispitanika iz osnovnog skupa biran je djelimično ciljanim uzorkom, jer isti je morao da obuhvata ispitanike koji spadaju u kategoriju mladih ljudi, a pod pretpostavkom da imaju određena saznanja iz oblasti preduzetništva, dakle pojedinci između 19 i 35 godina. Obrada dobijenih podataka vršena je uz pomoć softverskog SPSS programa.

3. Analiza rezultata istraživanja

Imajući u vidu predmet istraživanja (preduzetnički potencijal mladih u BiH), željeli smo prvo da saznamo da li naši ispitanici imaju saznanja i informacija o tome šta je to preduzetništvo kao ekonomska i socijalna aktivnost. Na pitanje *Da li ste dovoljno upoznati sa karakteristikama preduzetništva?* 37,2% ispitanika je odabralo opciju "Da, učio/la sam o tome u školi"; 16,7% njih je odabralo opciju "Slušao/la sam o tome u medijima"; opciju "Samostalno sam čitao/la literaturu o tome" zaokružilo je 9% ispitanika, a 17,9% anketiranih izabralo je opciju "Imam neka praktična iskustva o preduzetništvu"; dok se 16,7% ispitanika izjasnilo da "Zna nešto malo o tome". Svega 2,6% njih nije uopšte upoznato sa fenomenom preduzetništva.

Na osnovu odgovora ispitanika i navedenih procenata odabranih odgovora iz uvodnog pitanja u našem istraživanju, polazimo od pretpostavke da je vrlo mali broj mladih u BiH koji nisu upoznati sa preduzetništvom i onim što ono predstavlja i nudi. Podatak da nešto više od trećine ispitanika smatra da su dovoljno upoznati sa karakteristikama preduzetništva, predstavlja dobar oslonac za ohrabrujuće traganje i mjerenje preduzetničkog potencijala kod mladih.

3.1. Sklonost mladih u BiH za preduzetništvo

Sklonost mladih ljudi u bosnaskohercegovačkom društvu ka preduzetništvu pratićemo kroz analizu uzorka koji je podloga ovom istraživanju, prvo pregledom podataka koje smo dobili skaliranjem određenih tvrdnji. Ispitanici su trebali da rangiraju stepen slaganja sa predloženim tvrdnjama, pomoću kojih smo dobili uvid u njihov odnos prema radu i preduzetništvu u našem društvu. Na tvrdnju *“Ne mogu dugo da radim, pogotovo prekovremeno”*, stepen slaganja sa istom izrazilo je 34,6% ispitanika, dok je stepen neslaganja pokazao znatno veći broj ispitanika (65,4%). Ako dalje analiziramo ovu tvrdnju, uviđamo da je skoro dvostuko više onih koji su spremni da rade dugo (prekovremeno), što nam daje osnov da pretpostavimo da je ovo prvi indikator koji ukazuje na spremnost mladih na preduzetnički poduhvat, odnosno iskazanu upornost koja mora da prati svaku preduzetničku aktivnost.

Sa tvrdnjom *“Radim koliko posao zahtijeva”* složilo se 69,3% ispitanika, dok je neslaganje izrazilo njih 30,7%. Tvrdnju *“Volim dugo i marljivo da radim, radoholičar sam”* podržalo je 64,1% ispitanika, a 35,9% se ne slaže sa tom tvrdnjom. Vidimo da dvije trećine ispitanika podržava marljivost i rad (*“radoholičarstvo”*) u odnosu na jednu trećinu koja nije sklona dugom i marljivom radu. Ipak, jedna trećina onih koji nisu spremni da dugo i marljivo rade, upozorava nas da sa rezervom prihvatimo punu sklonost mladih u BiH da se posvete marljivom radu.

Da bismo dodatno provjerili spremnost mladih na uporan i dugotrajan rad, djelimično smo obrnuli prethodne tvrdnje i prvu postavili u sljedećem obliku *“Mogu raditi dugo i naporno, ali izbjegavam to”*. Ovakvu tvrdnju sada nije podržalo 57,6% ispitanika, dok se njih 42,4% slaže sa takvom tvrdnjom. Sada vidimo da se podrška marljivom i dugotrajnom radu smanjila za oko deset procenata. Na osnovu toga zaključujemo da je, ipak, više od polovine mladih (naših ispitanika) spremno na marljiv i uporan rad. Druga tvrdnja koju smo drugačije postavili glasila je: *“Radim naporno samo ako me drugi na to natjeraju”*. Takvu tvrdnju sada je odobrilo 32%, dok se suprotno izjasnilo 68% ispitanika. Na osnovu toga zaključujemo da mladi nisu spremni da rade pod pritiskom, ali i da su spremni da rade samoinicijativno.

Spremnost maladih za preduzetništvo provjeravali smo i kroz njihov odnos prema radnim zadacima. Postavili smo tvrdnju *“Volim kada poznajem oblast za koju sam zadužen/a”* i dobili rezultat da se 70,5% naših ispitanika *“potpuno slaže”* sa takvom tvrdnjom. To govori da su mladi u velikom broju odgovorni prema svom poslu i spremni da uče i napreduju. Ali, kada smo

postavili tvrdnju “*Mrzim kada mi neko ‘viri’ preko ramena*”, dobili smo podatak da se 51,3% ispitanika “potpuno slaže” a njih 30,8% se “djelimično slaže”, dok se 9% ispitanika “djelimično ne slaže i isto toliko “uopšte ne slaže” sa pomenutom tvrdnjom. Dakle, sada vidimo da svega 18% mladih pokazuje izrazitu spremnost da njihov rad bude praćen i kontrolisan, što ukazuje na njihovu nedovoljnu spremnost za timski rad i uključivanje u sistem koji prati i kontroliše cjelokupan proces rada i angažovanja aktera u preduzetništvu.

Samostalnost u radu, inicijativnost i preduzimljivost pokušali smo da proverimo tvrdnjama “*Volim kada imam precizna uputstva*” i “*Volim da samostalno započnem posao/zadatak*”. Prva tvrdnja (Tabela 1) nam ukazuje da 53,8% mladih (reprezentovanih u našem uzorku) podržava situaciju u kojoj su im data precizna uputstva, a ako tome dodamo i procenat onih koji se “djelimično slažu” sa iznijetom tvrdnjom, onda nešto više od 80% ispitanika pokazuje spremnost da budu “čovjek zadatka”, odnosno da slijede precizna uputstva kao “sigurnu zonu” svog rada i ispunjavanja zadataka, bez velike brige o tome šta lično da preduzmu.

Tabela 1.

“Volim kada imam precizna uputstva”	Brojčano	Procentualno
Potpuno se slažem	294	53.8%
Djelimično se slažem	161	29.5%
Djelimično se ne slažem	84	15.4%
Uopšte se ne slažem	7	1.3%
Total	546	100.0%

Kada smo ponudili tvrdanju o samostalnom postavljanju zadataka i započinjanju posla, ispitanici su je podržali stavom “poptuno se slažem” sa 55,1% (Tabela 2) i skoro trideset procenata sa stavom “djelimično se slažem”. Ovim stavovima mladi u našem Upitniku iskazuju spremnost da samostalno preduzimaju aktivnosti i postavljaju zadatke, što nam govori da posjeduju kreativne sposobnosti. Ovo je djelimično protivriječno u odnosu na stavove iskazane u prethodnoj tabeli (Tabela 1), jer govori o istovremenoj spremnosti mladih da prihvataju zadatke od drugih i da ih radije sami kreiraju. Ako poredimo iste iskaze slaganja u ove dvije tabele, vidjećemo da je 2,6% ispitanika, ipak, više spremno da budu “kreativci” nego samo “ljudi zadatka”.

Tabela 2.

<i>“Volim da samostalno započnem posao/zadatak”</i>	Brojčano	Procentualno
Potpuno se slažem	301	55.1%
Djelimično se slažem	168	30.8%
Djelimično se ne slažem	63	11.5%
Uopšte se ne slažem	14	2.6%
Total	546	100.0%

Analizom prethodnih tvrdnji, jasno se uočava da mladi u BiH (reprezentovani u našem uzorku) imaju solidno razvijenu radnu etiku, što, između ostalog, predstavlja jedan od osnovnih preduslova za razvoj i uspjeh preduzetništva. Podaci koji su vidljivi u gore navedenim prikazima su ohrabrujući, te možemo reći da postoji veliki potencijal da preduzetnička kultura zaživi i u bosanskohercegovačkom društvu.

Kada govorimo o samouvjerenosti i sigurnosti u poslovni uspjeh ispitanici su na konstataciju *“Mogu da radim sa nepotpunim informacijama odnosno nesigurnošću”* u skoro podjednakom procentu izrazili slaganje (51,3%) i neslaganje (48,7%). Međutim, na konstataciju *“Uznemiren sam ukoliko ne znam odgovor/rješenje”* znatno više njih (66,6%) izjasnio se slaganjem, dok se njih 33,4%, ne slaže. U ovoj grupi tvrdnji koje se odnose na sigurnost u obavljanju posla svakako je važno pomenuti i onu koja je glasila *“Idem logikom: ponekad dobijemo-ponekad izgubimo”* gdje imamo sljedeće rezultate: 71,8% ispitanika izjasnilo se opcijom “slažem se”, a 28,2% se ne slaže. Prethodne stvove možemo dopuniti i stepenom slaganja ispitanika sa tvrdnjom *“Dosadujem se kada stvari teku mirno”*, gde je 21,8% odbralo opciju “potpuno se slažem”, a 29,5% opciju “djelimično se slažem”. Tu, svakako, treba dodati i spremnost mladih (naših ispitanika) na preuzimanje rizika u svojim aktivnostima. Naime, ukupno 52,3% ispitanika je iskazalo spremnost na rizik opcijama “potpunog” i “djelimičnog” slaganja.

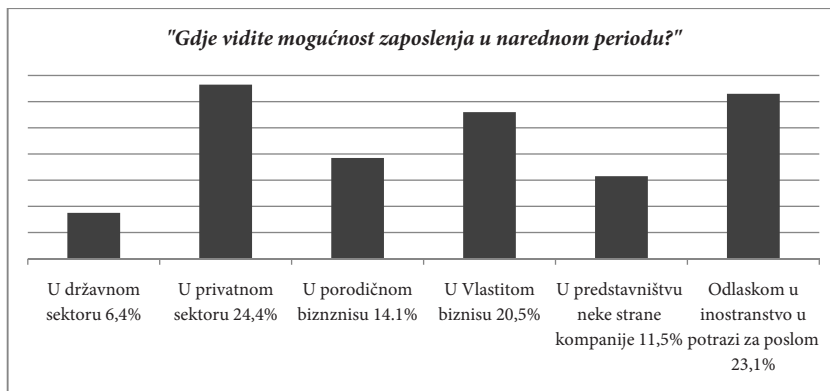
Iz ovih pokazatelja uočavamo da kod ispitanika postoji visok stepen sigurnosti i samouvjerenja kada se radi o obavljanju poslovnih zadataka i preuzimanju odgovornosti, što je, takođe, jedan od značajnih faktora važnih za razvoj preduzetničkog potencijala.

3.2. Percepcija preduzetnika

Razumijevanje preduzetništva kao ideje kod mladih ljudi u BiH, tj. njegove percepcije, željeli smo da pratimo kroz odgovore na pitanje **Ko je preduzetnik i kakve osobine posjeduje?** Zaokruživanjem unaprijed ponuđenih osam odgovora (ispitanici su trebali da zaokruže 2 ponuđena odgovora) dobili smo sljedeći redoslijed percepcija: "Onaj ko posjeduje poslovne sposobnosti i kvalitete" (43,5%); „Onaj ko ima dobru poslovnu ideju”(34,6%); "Onaj ko se zna snaći u teškim vremenima" (32,1%). "Svako ko se bavi privatnim poslom"(15,4); "Vlasnik ili glavni menadžer privatnog preduzeća" (15,2%). Najmanje zastupljen odgovor bio je "Onaj ko se obrazovao za preduzetnika"(9%). Uočavamo da su poslovne sposobnosti i kvalitet, poslovna ideja i sposobnost snalaženja u poslovnom okruženju dominantne osobine koje mladi pripisuju osobinama preduzetnika. Međutim, najmanji procenat onih koji vjeruju da se preduzetničke osobine stiču obrazovanjem, ukazuje na to da mladi preferiraju iskustvo, obdarenost, dobru ideju i snalažljivost ("izvorne osobine") u odnosu na ono što se može naučiti u školi ili na fakultetu. Ovim pokazateljima treba dodati podatak da 53,8% naših ispitanika potiče iz nepreduzetničkog miljea, jer su se izjasnili da njihovi roditelji "nemaju sklonost i interes za preduzetništvo".

3.3. Motivacija i spremnost za preduzetništvo

Kada govorimo o motivaciji mladih ljudi u BiH za razvoj preduzetništva, odnosno započinjanje vlastitog biznisa, rezultate njihovih stavova dobili smo analizirajući pitanja *Gdje vidite mogućnost zaposlenja za mlade u narednom periodu?* i *Da li ste spremni da započnete vlastiti biznis?* Odgovore na prvo pitanje prikazali smo u *Grafikonu1*.

Grafikon 1.

U ovom grafikonu uočavamo da je kod pojedinaca obuhvaćenih ovim uzorkom, u najvećem broju, preovladava mišljenje da je mogućnost zaposlenja u privatnom i vlastitom biznisu, ali i porodičnom prilično zastupljeno, što predstavlja solidnu osnovu za razvoj preduzetništva u bh. društvu. Naravno, nije zanemariv ni procenat onih koji odlazak u inostranstvo i rad u predstavništvu strane kompanije smatraju najboljim izborom, ali to je, isto tako, jedan od pokazatelja da je što brži razvoj preduzetništva i implementiranje njegove kulture neophodno u što kraćem roku, s obzirom na činjenicu da je trajni odlazak mladih ljudi i tzv "odliv mozgova" svakodnevna pojava u BiH.

Tabela 3.

<i>Da li ste spremni da započnete vlastiti biznis?</i>	Brojčano	Procentualno
Već imam vlastiti biznis	133	24.4%
Da, ukoliko bih dobio bespovratna sredstva za otpočinjanje biznisa	112	20.5%
Da, samo ne znam šta bih radio/la	56	10.3%
Da, ukoliko bih dobio/la povoljan kredit	63	11.5%
Ne znam, dvoumim se	56	10.3%
Nemam dovoljno hrabrosti za nešto takvo	21	3.8%
Više volim da radim kod drugog poslodavca	42	7.7%
Nemam smisla za privatni posao	14	2.6%
Ne volim da rizikujem	7	1.3%
Nije dobra poslovna klima, plašim se da bih bankrotirao/la	42	7.7%
Total	546	100.0%

Iz Tabele 3 vidimo da veliki broj ispitanika već ima vlastiti biznis ili teži ka tome ukoliko bi postojali povoljni uslovi za otpočinjanje istog što, opet, pokazuje da u našem društvu postoji solidna osnova za razvoj preduzetništva. Tu je i prilično zastupljen procenat onih koji se dvoume, pa bi stvaranje povoljnijih uslova i savladavanje preduzetničkih vještina tu grupu, vjerovatno, pokrenulo i podstaklo da otpočinu vlastiti/porodični biznis ili partnerstvo. Razlog za nesigurnost, odnosno opredijeljenost za rad kod drugog poslodavca, sudeći po rezultatima istraživanja, je u tome što određen broj ispitanika smatra da bi bankrotirali zbog nepovoljne poslovne klime, a što, u tom slučaju, pokazuje da ti ispitanici nisu dovoljno upoznati sa prednostima koje omogućuje razvoj preduzetništva.

Kao dobar pokazatelj motivacije i spremnosti mladih da otpočinu preduzetnički poduhvat, možemo uzeti odgovor na pitanje **“Koji su to razlozi da se mladi odluče na preduzetnički poduhvat?”** Odnosno, izbor opcije **“Očekujem da ću tako realizovati svoje znanje i potencijal”** (37,2%) i opcije **“Želim da budem svoj gazda”** (41,0%). Vjerovanje u vlastito znanje, ukupan potencijal i želja da se bude “svoj gazda”, predstavljaju značajan motivacioni potencijal mladih u BiH.

Posmatrajući prethodne dvije grupe pokazatelja, uočavamo da postoji motivacija i spremnost mladih ljudi u BiH za razvoj preduzetništva, ali postoji i potreba za predstavljanjem ovog fenomena širem društvenom krugu jer imamo prilično veliki broj mladih ljudi koji bi se odvažili na otpočinjanje neke vrste biznisa ukoliko bi mogli da usvoje potrebna znanja, te savladaju vještine i sposobnosti dobrog preduzetnika.

3.4. Uslovi i prepreke za razvoj preduzetništva

Da bismo saznali nešto više o motivaciji i percepciji prepreka za razvoj preduzetništva kod mladih u BiH, postavili smo našim ispitanicima pitanje: **Od čega zavisi uspjeh preduzetništva u BiH?** Od jedanaest ponuđenih odgovora (ispitanici su birali dva odgovora) najzastupljeniji su bili: **„Od znanja i sposobnosti“** (34,6%) i **„Od dobre ideje i spremnosti na poduhvat“** (33,3%); **„Od upornog i marljivog rada“** (27,8%). Takođe, prilično zastupljeni bili su odgovori **„Od veze sa moćnim ljudima“** (25,3%), kao i **„Od partijskih i političkih veza“** (20,5%). Sa druge strane odgovori sa najmanjim procentom bili su da uspjeh preduzetništva najmanje zavisi: **„Od državne pomoći i kvalitetnih propisa“** (5,3%) i **„Od sreće na poslu“** (5,1%).

Posmatrajući rezultate koji proizilaze iz odgovora na prethodno pitanje, možemo uočiti da mladi u BiH imaju dobru preduzetničku motivaciju (od-

govori na prve tri ponuđene opcije navedene u prethodnom pasusu), jer se oslanjaju na znanje, ideje i marljiv rad. Takođe, primjećujemo da su mladi u stanju da uoče i prepreke koje stoje pred njima kada žele da pokrenu vlastiti biznis. Prepreke koje mladi percipiraju su: potrebne “veze sa uticajnim ljudima”; partijske i političke veze i uticaji, te posebno, slaba državna pomoć kako u finansijskom smislu, tako i u sigurnim i podsticajnim propisima za razvoj preduzetništva i stvaranje dobre poslovne klime.

4. Diskusija rezultata

S obzirom da smo za predmet ovog istraživanja uzeli analizu potencijala mladih za razvoj preduzetništva i otpočinjanje vlastitog biznisa, u skladu sa tim postavili smo određene hipoteze koje ćemo ovdje dodatno diskutovati.

Analizom tvrdnji koje smo obradili u podnaslovu *Sklonost mladih u BiH za preduzetništvo*, uočava se da mladi imaju prilično razvijenu radnu etiku, marljivost, ideje, upornost i samostalnost, što ukazuje na njihovu sklonost ka preduzetništvu. Ali, primjetili smo da mladi nisu dovoljno skloni timskom radu, kontroli od strane drugih, detaljnijem traganju za informacijama i preuzimanju pune odgovornosti za svoje odluke, što krnji ukupan utisak o spremnosti mladih u BiH (reprezentovanih našim uzorkom) za punu preduzetničku aktivnost. Prema tome naša prva hipoteza (H1: *Postoji izražena sklonost mladih da razvijaju preduzetništvo i preduzetničku kulturu*) djelimično je potvrđena.

Kada govorimo o drugoj hipotezi (H2: *Mladi u BiH nisu dovoljno sposobljeni za preduzetništvo*), možemo konstatovati da se ona potvrdila u stavu mladih o tome ko je preduzetnik, gdje je 9% ispitanika odgovorilo da je to neko ko se “obrazovao za taj posao”. Na drugoj strani, 37% ispitanika se izjasnilo da su sve o preduzetništvu saznali u školi, što može djelovati podsticajno za budući razvoj preduzetništva, ali nedovoljno za njegov ozbiljniji zamah jer se, ipak, očekuje da više od pedeset procenata mladih saznaje osnovne elemente o preduzetništvu (ili stiče čvrsta znanja) u školi i/ili na fakultetima. Takođe, upitnik je pokazao da 8.9% mladih (reprezentovanih u našem upitniku) saznaje nešto više o preduzetništvu kroz samostalno praćenje literature i neformalnu edukaciju. Ovi podaci govore da je naša druga hipoteza potvrđena.

Dokazivanje treće hipoteze (H3: *Mladi u BiH posjeduju solidnu motivaciju za pokretanje vlastitog biznisa*) tražili smo u analizi rezultata dobijenih na pitanja i njihove opcije, koja govore o spremnosti i razlozima mladih da započ-

nu vlastiti biznis. Jedan agument o postojanju motivacije kod mladih nalazimo u tome što 1/4 naših ispitanika već imaju sopstveni biznis (24,4%) a drugi u tome što se jedna grupa mladih izjasnila da bi pokrenula vlastiti biznis ukoliko bi imali povoljne uslove i stručne savjete (zbirno - 52,6%). Sa druge strane procenat onih koji ne teže otpočinjanju vlastitog biznisa ili nekog drugog vida preduzetništva nije, s obzirom na obim uzorka, obeshrabrujući (zbirno - 20,5%). Ovome treba dodati i procenat onih ispitanika koji svoje buduće zaposlenje vide u "započinjanju vlastitog biznisa (20,5%) ili u već postojećem porodičnom biznisu (14,1%). Na primjeru prezentovanih rezultata, možemo konstatovati da je naša treća hipoteza potvrđena, odnosno da postoji solidna motivacija mladih u BiH da pokrenu preduzetnički poduhvat.

Četvrta hipoteza (H4: *Mladi su u stanju da uoče prepreke koje sprječavaju razvoj preduzetništva u BiH*) je potvrđena, jer su mladi percipirali vanpreduzetničke i vanposlovne faktore od koji zavisi uspjeh preduzetničkog poduhvata: veza sa "moćnim ljudima" (33,3%); partijske i političke veze i podrška (20,5%). Takođe, mladi identifikuju nedostatak državne podrške i odgovarajućih kvalitetnih propisa (94,6%) kao najveću prepreku masovnim razvoju preduzetništva u BiH, mnogo veću od nedostatka finasijskih sredstava (15,4%).

Zaključak

Polazeći od stava da je preduzetništvo, između ostalog, jedan od značajnijih faktora socio-ekonomskog razvoja jednog modernog društva, željeli smo da ispitamo preduzetnički potencijal mladih u BiH. U tom smislu ukazali smo na važnost ovog fenomena kao i na značaj njegovog razvoja i implementiranja preduzetničke kulture u našem društvu, posebno imajući u vidu da preduzetništvo kod populacije mladih ljudi pozitivno usmjerava njihovu dinamičnost, inovativnost, kreativnost i fleksibilnost (karakteristike, najčešće, svojstvene ovoj populaciji). Razvojem preduzetništva, takođe se djelimično rješava i problem nezaposlenosti, ali svakako je ključno i za povećanje nivoa konkurentnosti, kako na domaćem, tako i na globalnom tržištu rada.

Istraživanje koje je provedeno u ovom radu, a koje se odnosi na preduzetnički potencijal mladih u BiH, pokazuje prilično ohrabrujuće podatke. Naime kod mladih u bosanskohercegovačkom društvu postoji solidno razvijen osjećaj za radnu etiku, samostalnost, dinamičnost, inovativne ideje i upornost što ukazuje na sklonost ka razvoju preduzetništva. Postojanje interesa mladih za razvoj preduzetništva uočavamo i kroz podatke da određen broj ispitanika

već ima sopstveni biznis ili bi se opredjelili za započinjanje istog u slučaju odgovarajućih uslova. Takođe, uočavamo da mladi uviđaju da je nedostatak uticaja nacionalne privrede, odnosno državne podrške i propisivanja odgovarajućih zakona, zapravo najveća prepreka za razvoj preduzetništva u BiH. Značajno je ukazati i na nedostatak adekvatnog osposobljavanja (formalno i neformalno) za preduzetništvo. Sklonost i zainteresovanost mladih bi trebalo da bude podsticaj da se proučavanje ovog fenomena i njegovih karakteristika obavezno uvrsti i u formalno obrazovanje (u škole/na fakultete).

Shodno svemu navedenom, jasno je da je razvoj preduzetništva vrlo važan i u slučaju bosanskohercegovačkog društva, te neophodan element za politički, ekonomski, privredni i socijalni razvoj, posebno imajući u vidu alarmantan problem nezaposlenosti mladih ljudi, ali i problem nekonkurentnosti privrede na regionalnom i globalnom tržištu.

Literatura

- Albert Bandura, (ed.) *Self-Efficacy in Changing Societies*, New York: Cambridge University Press. 1995.
- Alex Nicholls, *Social Entrepreneurship: New Models of Sustainable Social Change*, New York: Oxford University Press, 2006.
- Bakar Rosni; Islam Md. Aminul et al., *Entrepreneurship Education: Experiences in Selected Countries*, Malaysia: International Education Studies, January 2015.
- Bruce A. Kirchhoff, *Entrepreneurship and Dynamic Capitalism: The Economics of Business Firm Formation and Growth*, Westport, CT: Praeger Publishers, 1994.
- Calvin A. Kent *Entrepreneurship Education: Current Developments, Future Directions*, New York: Quorum Books, 1990.
- Dan K.Hsu, Rachel S. Shinnar and Benjamin C. Powell, *Expectancy Theory and Entrepreneurial Motivation: A Longitudinal Examination of the Role of Entrepreneurship Education*, Journal of Business and Entrepreneurship, 2014.
- David A. Harper, *Foundations of Entrepreneurship and Economic Development*, New York: Routledge, 2003.
- De Dirk de Clercq, Teresa V. Menzies, et al. *Explaining nascent entrepreneurs' goal commitment: An exploratory study*. Journal of Small Business and Entrepreneurship, 2009, 22(2).

- Howard H. Stevenson, Michael J. Roberts, and Irving H. Grousbeck. *New Business Ventures and the Entrepreneur*. Boston, New York: Irwin McGraw-Hill. 1994.
- Israel M. Kirzner, *How Markets Work: Disequilibrium, Entrepreneurship and Discovery*, IEA Hobart Paper No. 133, London: Institute of Economic Affairs, 1997.
- János Mátyás Kovács - Violetta Zentai, *Capitalism from Outside? Economic Cultures in Eastern Europe after 1989*, Budapest: Central European University Press, 2012.
- Matthew R. Marvel, Abbie Griffin, Abbie et. al., *Examining the Technical Corporate Entrepreneurs' Motivation: Voices from the Field*, Entrepreneurship: Theory and Practice, September 2007.
- Peter F. Drucker, *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*, New York: Harper & Row, 1985.
- Scott Andrew Shane, *A General Theory of Entrepreneurship. The Individual-Opportunity Nexus*. Cheltenham: Edward Elgar. 2003.
- Syed Zamberi Ahmad, (2013) "The need for inclusion of entrepreneurship education in Malaysia lower and higher learning institutions", Education + Training, 2013. Vol. 55 Iss: 2.
- Vimala Veeraraghavan, *Entrepreneurship and Innovation*. Asia-Pacific Business Review. Volume: 5. Issue: 1, January-March 2009.
- William J. Baumol, *The Microtheory of Innovative Entrepreneurship*, Princeton, NY: Princeton University Press, 2010.
- Yu Xiaoyu , Si Steven, *Innovation, Internationalization and Entrepreneurship: A New Venture Research Perspective*. Innovation : Management, Policy & Practice. Volume: 14. Issue: 4, December 1, 2012.